

Araştırma Makalesi / Research Article

**PARTİ ÇALIŞMA VE MÜFETTİŞ RAPORLARINA GÖRE CHP VE HİZİPLEŞME:
KÜTAHYA ÖRNEĞİ**

Hasan YAPICI¹

Öz

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlandırılmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa sürecinde siyasi yaşamına başlayan Cumhuriyet Halk Partisi 1930 yılına kadar devrimlerin büyük bir bölümünü gerçekleştirmiştir. Bu süreçten sonra gerek 1929 yılında ortaya çıkan ekonomik krizi aşmak gerekse de demokrasiyi çoğulcu bir yapıya ulaştırmak için Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fakat yapılan devrimlerin halk tabanında yeteri kadar karşılık bulmadığı SCF deneyimiyle ortaya çıkmıştır. Bu nedenle siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan ülkenin ve halkın içerisinde bulunduğu durumu tam olarak anlayabilmek, parti içi işleyişi ve yerel bürokrasiyi kontrol edebilmek için rapor sistemi oluşturulmuştur. İdare heyetlerinin meydana getirmiş olduğu raporları karşılıklı kontrol edebilmek için ise müfettişlik bölgeleri oluşturulmuş ve bunun yanı sıra milletvekillerinden de seçim bölgelerine ilişkin raporlar talep edilmiştir. Dolayısıyla bu sistemle birlikte CHP alınan en ufak kararın bile yansımalarını anlamaya çalışmıştır. Bu çalışmada tek parti döneminde Kütahya'da partinin işleyişini hizipleşmeler ekseninde ortaya koymaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tek Parti Dönemi, CHP, Kütahya, Rapor Sistemi, Hizipleşme.

**RPP AND SCHISM ACCORDING TO PARTY LABOR AND INSPECTOR REPORTS:
THE CASE OF KÜTAHYA**

Abstract

After the victory of the National Struggle, the Republican People's Party, which started its political life in the construction process of the Republic of Turkey, realized most of the revolutions until 1930. After this process, the Liberal Republic Party was established at the request of Mustafa Kemal Pasha, both to overcome the economic crisis that emerged in 1929 and to bring democracy to a pluralistic structure.. However, it has been revealed by the experience of the LRP that the revolutions did not find sufficient response among the people. For this reason, a report system has been created in order to fully understand the political, social and economic situation of the country and the people, and to control the internal party functioning and local bureaucracy. In order to be able to mutually control the reports produced by the administrative committees, inspectorate districts were created and besides this, reports on the electoral districts were requested from the deputies. Therefore, with this system, the RPP tried to understand the repercussions of even the smallest decision. In this study, it has been tried to reveal the functioning of the party in Kütahya in the axis of schism.

Keywords: One-Party Period, RPP, Kütahya, Report System, Schism.

¹ Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kütahya, hasan.yapici@dpu.edu.tr, ORCID 0000-0003-3308-9024.

Başvuru Tarihi (Received): 17.08.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 25.10.2021

Giriş

19. yüzyılla birlikte Fransız İhtilalinin ortaya çıkarmış olduğu sonuçlar bağlamında, imparatorluklar milliyetçik ideolojisi çerçevesinde birer birer çözüme süreci içerisine girmiştir. Yüzyıllarca bir cihan imparatorluğu misyonunu üstlenmiş olan Osmanlı İmparatorluğu da doğal olarak bu süreçten etkilenmiş ve dönemin emperyalist güçlerinin zorlamasıyla da çözülüş süreci yine bu yüzyıl içerisinde ivme kazanmıştır. İmparatorluk bünyesinde yaşayan unsurların bağımsızlık kazanarak üniter devletleri inşa etmesinin yanı sıra imparatorluk, Batı tarafından özellikle 1838² yılı sonrası yarı sömürge haline getirilmiştir (Cem, 2010: 192).

Askeri ve siyasi kudretinin yanında ekonomik olarak da eski gücünü tamamen kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğunda, münevverler/aydın sınıf devlet nasıl kurtulur? sorusuna sürekli olarak cevap aramış ve yıllarca süren mücadeleleri sonucunda meşruti monarşiyi ülkenin kurtarıcısı görerek iki defa ilan ettirmişlerdir.³ Mutlak monarşilere nazaran meşruti monarşilerin en azından daha demokratik oluşu imparatorluğu dağılmaktan kurtarmaya yeterli gelmemiştir.

I. Dünya Savaşı imparatorluk için sonun başlangıcı olmuş ve savaş sonrasında imza edilen Mondros Mütarekesi ile ülke emperyal güçler tarafından peyderpey işgal edilmiştir. Bu minvalde başlangıçta bölgesel olarak (Mumcu, 1982: 30) ortaya çıkan kurtuluş fikirleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ve akabinde Sivas Kongresi neticesinde ulusal bir görünüme kavuşmuştur. Burada önemli olan durum ise kongrenin sonucudur. İstanbul, herhangi bir bölgeyi terk ederse geçici hükümetin kurulacağı, Temsil Heyetinin vatanın hepsini kapsadığı ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulması yönünde kararlar alınmıştır (Cebesoy, 2010: 232). Belki de kongrenin almış olduğu en önemli karar A-RMHC'ye yönelik olandır. Cemiyetin vatanın kurtuluşundaki en aktif rolü üstlenmiş olması nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa'nın ileriki yıllarda cemiyeti partiye çevirmesi (Cumhuriyet Halk Fırkası) ve bu partinin 1. Kurultayı'nı Sivas Kongresi olarak işaret etmesi A-RMHC'nin ne denli önemli olduğunu göstermektedir (Uyar, 1999: 67). Nitekim "Filhakika yaratıcı Şef... Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurduğu zaman C. H. Partisinin temellerini de atmış bulunuyordu" şeklinde bizzat Cumhuriyet Halk Patisi tarafından yapılan açıklamayla cemiyetin hem parti hem de ülke için önemli oluşu ifade edilmek istenmiştir (CHP, 1938: 3).

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temelinde Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının akabinde başlangıçtan beri var olan meclis içerisindeki muhalefet şiddetlenmiştir.⁴ Bu muhalefet nedeniyle meclisin işleyişi yavaşlamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin baş mimarı olan Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) 1922 yılında gazetelere vermiş olduğu demeçte Halk Fırkasının kurulacağını belirtmiştir (Tunçay, 1999: 40). Ardından yurt gezisine çıkan Paşa, halkın da fikirlerini almış ve meclis 1923 yılının Nisan ayında seçime gitme kararına varmıştır. Buradaki en önemli mesele ise meclisin seçim kararı ardından Mustafa Kemal (Atatürk)'ün 9 Umde'yi (ATAM, 2016: 516)

² 1838 yılı Osmanlı İmparatorluğu açısından tam bir kırılmayı işaret etmektedir. İngiliz emperyalizmi, Osmanlı iktisadi yapısını kendi lehine değiştiremediği için sürekli olarak bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Nitekim İmparatorlukta iç gümrük, tekel sistemi ve toprak satın alma usullerinin katı kurallara bağlı olması şikâyetlerin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Bu kurallar sayesinde yabancı tüccarlar Osmanlı iktisadi sistematiğinden diledikleri gibi faydalanamamış ve yine kurallar sayesinde Osmanlı sömürge haline gelmekten kurtulmuştur. Fakat Kavalalı isyanı ile birlikte durum Osmanlı aleyhinde değişmiş ve yardım karşılığında Osmanlı, İngiltere ile adeta bir felaket antlaşması olan Balta Limanı Antlaşmasını imza etmiştir (Kocaoğlu, 1995: 204; Avciöğlu, 1968: 50).

³ Bu dönemdeki siyasi fikirler, istibdadın Jön Türkler tarafından sınırlandırılması ve meşrutiyet için bkz. (Mardin, 2014: 33; Aybars, 2012: 21).

⁴ 23.04.1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının akabinde Meclis içerisinde gruplar oluşmuştur. Fakat başlangıçta gruplar arasındaki hizipleşme asıl meselenin vatanın selameti olması dolayısıyla şiddetli bir şekilde yaşanmamıştır. Vatan topraklarının düşman işgalinden kurtulmasından sonra ise hizipleşme daha da derinleşmiştir. Örneğin Lozan görüşmelerine kimlerin katılacağı konusu şiddetle tartışılmıştır. Bunun dışında ikinci grubun etkin isimlerinden biri olan Ali Şükrü Bey, Topal Osman tarafından öldürülmüştür (Demirel, 2003: 212, 380, 394; Kabacalı, 2007: 281).

yayınlanmış olmasıdır. Dolayısıyla nasıl ki Milli Mücadele süreci bir plan ve program çerçevesinde yol almışsa Halk Fırkasının kuruluşu da aynı şekilde plan ve program çerçevesinde gerçekleşmiştir. Türk siyasi tarihine bir iz düşüm bırakmış olan CHP'nin ilk programı da 9 Umde olarak kabul edilmektedir. Seçimlere bu program ışığı altında katılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu tıpkı Milli Mücadele süreci gibi seçimlerden zaferle ayrılmıştır.

Vatan topraklarının kurtulmasının ardından yapılan ilk seçimlerin A-RMHG tarafından kazanılmasından sonra Halk Fırkasının kuruluş süreci de hızlandırılmıştır. Partinin kuruluşu için Ağustos 1923'te yapılmaya başlanan toplantılar Eylül 1923'e kadar devam etmiş ve nihayetinde 09.09.1923 tarihinde partinin ilk nizamnamesi kabul edilmiştir. Ekim ayında partinin kuruluş dilekçesi ise İçişleri Bakanlığına verilerek, parti resmi olarak hayat bulmuştur (Bila, 2008: 36). Burada önemli olan diğer bir mesele ise Recep (Peker)'in Kütahya milletvekili olarak partinin genel sekreterliğine getirilmiş olmasıdır. Nitekim hal böyle olunca en azından parti genel sekreterinin seçim bölgesinde işlerin yolunda gittiğini düşünmek gerekir. Fakat yine çalışmanın ilerleyen sayfalarında da tartışılacağı üzere bu bağlamda Kütahya'daki parti işleri ve şehir halkının durumlarını içeren raporların (Peker)'e rağmen hiç te iç açıcı olmadığını söylemek gerekir.

Halk Fırkasının resmi olarak kurulmasının akabinde parti isminin başına Cumhuriyet kelimesi de eklenmiştir. Bundan sonraki süreçte 1930 yılına kadar devrimler hızlı bir biçim de gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bilindiği üzere erken Cumhuriyet döneminde iki defa çok partili rejim denemesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki demokrasinin getirisi olarak doğal seleksiyon sürecinde kendiliğinde ortaya çıkarken (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası), diğeri ise bunalım döneminde bizatihi Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından kurulması (Serbest Cumhuriyet Fırkası) istenmiştir.

17.10.1924 tarihinde hayat bulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını aslında meclis içi muhalefetin Milli Mücadeleye büyük hizmetleri olan kişiler arasında da devam ettiğinin bir tezahürü olarak değerlendirmek gerekir. Partinin kurucuları arasında Kazım Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa gibi Milli Mücadeleye hizmet etmiş ve dahi Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah arkadaşlarının bulunması dolayısıyla yönetici kadro açısından hizipleşmenin olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal (Atatürk), (2015) bu hizipleşmenin altında yatan asıl sebebi dini argümanlara ve dahi bu konudaki görüş ayrılıklarına bağlamaktadır:

“Yeni fırka, dini fikirlere ve inançlara hürmetkârlık perdesi altında, biz hilafeti tekrar isteriz. Biz yeni kanunlar istemeyiz. Bizce Mecelle kâfirdir. Medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilafeti lağv etti. İslamiyet'e zarar veriyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir diye bağırıyor muydu?” (s. 661).

Belki de Mustafa Kemal (Atatürk)'ün düşüncesinin aksine TpCF'yi kuran yönetici kadronun irticai bağlamda, karşı devrim yaratma veya siyasi rejimin eski usule döndürülmesi konusunda bir düşünceleri yoktu. Fakat devrim karşıtlarının TpCF çatısı altında birleştiğini söylemeden geçmemek gerekir. Şeyh Sait isyanı da bu durumu ortaya koymaktadır. İsyanın bastırılmasından sonra TpCF'nin kapatılma karar gerekçesinde “...Mahkemelerde ve meleün nasda cereyan eden bu ahvalden maada hükümetin ıttılama muhtelif vilayetlerden iblağ olunan malumat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının esas malumu dini siyasete alet eden bir vasıtai tasvil addetmeğe çalıştıklarını göstermiştir.” (Gülcan, 2001: 102) cümleleriyle dini siyasete alet etmek olarak belirtilmiştir.

TpCF'nin kapatılmasının ardından takvimler 1929 yılını işaret ettiğinde Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik sahasında çıkan yangından diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de nasibini almıştır. Ekonomik kriz ilk olarak Türk Lirasında kendisini hissettirmiş ve TL yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmiştir (Semiz & Akandere, 2001: 305). Dolayısıyla mamul ürünlerin fiyatları da tırmanışa geçmiştir. Savaştan yeni çıkmış ve bütün kurumlarını yeniden

dizayn eden bir ülkede böylesine büyük bir ekonomik krizin sancılarının hissedilmesi erken Cumhuriyet döneminin talihsizliği olmuştur. Rejim sağlam temeller üzerinde inşa edilmeye çalışılırken ekonomik sahadaki bu kriz ise durumu zora sokmuştur. Bu nedenle hem siyasal yaşamı revize etme hem de ekonomik krizin sonuçlarını bir anlamda törpüleyebilmek adına Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından Fethi (Okyar)'a Serbest Cumhuriyet Fırkası kurdurulmuştur (Yetkin, 1982: 23-39; Yücel, 2006: 27). Araştırmacılar tarafından SCF için güdümlü muhalefet tanımlaması yapılmasının nedeni de budur. SCF'nin bizzat (Atatürk)'ün isteği ile kurulmuş olmasına rağmen ömrünün çok kısa olması ise dikkat çekmektedir. Partinin 1930 yılında Belediye seçimlerinde kendisini göstermesi ve dahi sonraki süreçte iktidar adayı olarak tanımlaması, partinin sonunu hazırlayan sebepler arasında yer almaktadır. Bütün bu durumlar ise görünen sebeplerdir. Partinin kapatılmasının esas nedeni TpCF'de olduğu gibi devrim karşıtlarının bu sefer SCF çatısı altında birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim daha parti yeni kurulmuşken Atay "Yeni fırka daha ilk adımda CHF'ye karşı olanlar için bir tasnif yapacaktır... 1- Cumhuriyetçi olmadıkları için Halk Fırkasına karşı olanlar, 2- Halk Fırkasının...tatmin edemediği insan zümreleri, 3- Cumhuriyetçi olup da Halk Fırkasının tuttuğu yolun doğru olmadığına inananlar" (1930: 1) sözleriyle partiye katılacak olan zümreleri belirtmiştir. Dolayısıyla Atay'ın söylemiş olduğu gibi SCF, Cumhuriyetçi olmayanların meskeni ve iktidar adayı olduğu için Ağaoğlu'nun "1930 senesi Ağustosunun 8'inde temeli atılmış olan Serbest Fırka.... yani yüz gün bile yaşamadan rahmete erişti ve tarihe gömüldü" (2011: 118) deyişi ile yüz gün bile Türk siyasal yaşamında varlığını sürdüremeden son bulmuştur (Cumhuriyet, 1930: 1).

SCF'nin kapatılması ile yönetici kadro Cumhuriyet rejiminin halk tabanında yeteri kadar algılanamadığını fark etmiştir. Bir yandan ekonomik krizin getirdiği ağır yükümlülükler bir yandan da Türkiye'deki siyasal iklim, iktidarı siyasi, ekonomik ve sosyal tedbirler almaya zorlamıştır. Bu konuda CHF'nin 3. Kurultayı çok önemlidir. 3. Kurultay ile birlikte bu sorunların çözümüne yönelik olarak devletçilik/devlet kapitalizmi (CHF, 1931: 10) ile iktisadi meseleler çözülmeye çalışılmıştır. Siyasi ve sosyal alandaki meselelerin ise Kemalizm (Kongar, 2001: 116) ve halkevleri (Çeçen, 1990: 13) ile çözüme ulaştırılması hedeflenmiştir. Bunun dışında yine siyasi bağlamda 1946 yılına kadar bir daha plüralist bir rejim denemesi yapılmamıştır. Fakat yine de meclis içerisinde aslında Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde demokratik değerler doğrultusunda partinin 5. kurultayı ile birlikte müstakil grup oluşturulmuştur (Bila, 2008: 83-85).

1930 sonrasının Cumhuriyet Halk Partisi için ayrıca bir önemi vardır; *parti devlet bütünleşmesinin hız kazanması*. Parti çalışma raporları, parti müfettişi raporları ve intihap dairesi raporlarını bu açıdan incelemek gerekir. Bu süreçte rejim ve iktidarın sağlam temeller üzerinde inşa edilebilmesi için siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan yani devlet, parti ve toplumu ilgilendiren hususlarda bilgi sahibi olunması gerekmiştir. Bunu da CHP rapor sistemiyle organize etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla CHP; devleti, partiyi ve toplumu istediği noktaya getirebilmek ve dönüşümü gerçekleştirebilmek için her alanda fikir sahibi olmak istemiştir. Fikir sahibi olmak istediği vilayetlerden birisi de (Türkiye'nin geri kalanında olduğu gibi) Kütahya'dır. Nitekim yıllar boyu sadarete bağlı kalmış, Yunan işgali sürecinde büyük sıkıntılar yaşamış ve stratejik açıdan geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Kütahya iktidar tarafından da önemsenmiş ve bu kapsamda müfettişlerden ve parti teşkilatlarından düzenli olarak raporlar istenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada tek parti döneminde Kütahya'da partinin işleyişi hizipleşmeler ekseninde ortaya koymaya çalışılmıştır.

1. Rapor Sistemi ve Cumhuriyet Halk Partisi

Cumhuriyetin ilanının ardından yeni Türkiye, Milli Mücadele sürecini zafere ulaştırmış olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun, Cumhuriyet Halk Fırkasına dönüşmesiyle bu partinin omuzları üzerinde 1950 yılına kadar ülkenin siyasal iklimini ve sosyo-ekonomik yapısını devrimlerin ışığında oluşturmaya çalışmıştır. Bunu yaparken ise hem Mustafa Kemal Atatürk hem

de Milli Şef döneminde (tarihin sürekliliği bağlamında) Osmanlı İmparatorluğundan kalan alt yapıyı kullanmışlardır. Nitekim devrimi yapan kadro bile Osmanlı mirasıdır.⁵

1930 yılı sonrasında (Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin ardından) devrimlerin halk tabanında yeteri kadar algılanmadığının farkına varılmıştır. Bu duruma çözüm üretebilmek için yine 1930 sonrasında parti devlet bütünleşmesi hız kazanmış ve buna paralel olarak *yönetmek için bilme noktasında* teftiş ve rapor sistemi devreye sokulmuştur. Teftiş ve rapor sistemi de erken Cumhuriyet dönemine özgün veya bu dönem içerisinde geliştirilmiş olan bir uygulama değildir. Dolayısıyla bu mekanizmanın kökenlerini de devralınan miras içerisinde aramak gerekmektedir.

Rapor sisteminin hayat buluşu 19. yüzyıla rastlamaktadır. Bu tarih ise tesadüfi bir durum değildir. Tanzimat sonrasında reformların sağlıklı bir şekilde işleyip sonuçlardan haberdar olabilmek için Osmanlı İmparatorluğunda merkezi hükümet tarafından böyle bir sistem vücuda getirilmiştir. Tanzimat'ın ilan edilmesinin ardından merkezi hükümet Rumeli ve Anadolu'ya çeşitli müfettişler göndermiştir. Böyle bir uygulama yapılmasının temel nedeni ise taşradaki yönetimi denetlemek, herhangi bir yanlış uygulamaya mahal vermemek ve yapılan bir yanlış uygulama varsa bu duruma son vermek istemelerinden kaynaklanmaktadır (Metinsoy, 2006: 109). Dolayısıyla bu sistemle birlikte Osmanlı İmparatorluğu merkezi bir yandan yerel bürokrasileri denetlemiş bir yandan da otoritesini sağlamlaştırarak toplumsal yaşantıya dair fikir sahibi olabilmıştır. Bu uygulama da Cumhuriyet Türkiye'sinin 1930'lu yıllarına örnek teşkil etmiştir.

1923 sonrasında aslında 1930 yılına kadar geçen süre zarfında devrimlerin birçoğu gerçekleşmiştir. Bu süreçte ekonomik yapıdan sosyal yaşama ve siyasal örgütlenmeye kadar birçok kurum ve kuruluşlar meydana getirilmiştir. Örneğin 1923-1930 sürecinde ekonomik açıdan bankacılık sektörü canlandırılırken (İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlak ve Eytam Bankası sırasıyla bkz. Kocabaşoğlu, 2001: 45; Gül, 1989: 65; Demirel, 2014: 25) yine bu süreçte çeşitli kurumlar (Âli İktisat Meclisi, İstatistik Kurumu vs...) meydana getirilmiş ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun (Kanunun Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde çıkan yapıları için bkz. Ökçün, 1975: 25; Kasalak, 2012: 73) desteği sayesinde özel sermaye eli ile ekonomik yapılanma hedeflenen noktaya ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1929 yılı aslında yönetici kadronun heyecanla beklediği bir yıl olmuştur. Nitekim Lozan'dan kalma bazı ticari sınırlılıkların ortadan kalkması açısından gümrük politikalarının bağımsızlığının ülke ekonomisine büyük katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Fakat Wall Street Borsası'nın çöküşü bütün hayalleri yıkmış ve Türk siyasal yaşamında SCF deneyiminin ortaya çıkış sebeplerinden biri de bu kriz olmuştur. Nihayetinde kriz devlet kapitalizmi ile aşılmaya çalışılırken parti-devlet bütünleşmesinin hız kazanmasıyla Cumhuriyet Halk Fırkası 1930 sonrasında taşra teşkilatlarını revize etme yolunu seçmiştir.

Yaklaşık olarak 27 yıl iktidarda kalmış ve döneme Tek Parti rejimi ile damga vurmuş olan Cumhuriyet Halk Partisi, 1930 sonrasındaki parti içi işleyişi denetleme, muhalefetin önüne geçebilmek, toplumsal ideolojiyi anlayabilmek ve dahi meşruiyetini sağlam temellere dayandırabilmek için rapor ve teftiş sistemini işler kılmıştır. Bu sistemi işler kılmalarının çıkış noktası ise 3. Büyük kurultay ile birlikte gerçekleşmiştir. Kurultayda ortaya çıkan nizamnamenin 4. kısmı ve Fırka Mebuslarının Riayet edecekleri noktalar başlığı altında 111. madde de "Mebusların vazifeye devam bakımından vaziyetleri Büyük Millet Meclisi'nin kaidelerine bağlıdır... başkaca vazife almayanların her yıl intihap dairelerine gitmeleri... ve en aşağı iki defa bütün kaza merkezlerini dolaşmaları" kararı alınmıştır (1931:22). Bu karar maddesi detaylı olarak okunduğunda partinin genel başkanlığınca durumun çok önemli olduğu ve takip edileceği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra teftiş bölgelerinin kurulması ve aynı zamanda da seçim

⁵ Osmanlı'dan devralınan mirasın büyük bir bölümünü ekonomik yapı oluşturmaktadır. Örneğin İttihatçıların uygulamış olduğu Milli İktisat politikası 1923-1930 sürecinde temel yapısı bozulmadan fakat daha seküler bir biçimde 1923-1930 Türkiye'sinin ekonomi politikasının yol haritası olmuştur (Toprak, 1995: 6).

bölgesinin dışından bir vekilin müfettiş olarak atanması da istenmektedir. Bunu yapabilmenin yöntemi için ise 1935 yılında plan hazırlanmıştır. Bu plana göre 23 vilayeti içerisine alan 7 teftiş bölgesi oluşturulmuştur (Metinsoy, 2006: 113). 1940 yılına gelindiğinde ise vilayet sayısı 25'e yükselmiştir. Nitekim bu durum da bir tablo ile CHP genel sekreterliği tarafından bildirilmiştir.

Tablo 1: 1940 yılı CHP Teftiş Bölgeleri ve Müfettişler

Sıra	Bölge Merkezi	Bölgeye Dâhil Olan Vilayetler	Bölge Müfettişi ve Vekil Olduğu Bölge
1	Kırklareli	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	Ragıp Akça-Kocaeli
2	Kocaeli	Kocaeli, Bolu	Rahmi Apak-Tekirdağ
3	Bilecik	Bursa, Bilecik	Zühtü Durukan-Samsun
4	Balıkesir	Çanakkale, Balıkesir	Dr. M. Bengisu-İzmir
5	İzmir	İzmir	Galip D. Göker-İstanbul
6	Kütahya	Kütahya, Manisa	Dr. H. V. Somyürek-Giresun
7	Afyon	Eskişehir, Afyon	Saadettin Uraz-İstanbul
8	Aydın	Muğla, Aydın	Dr. Rıza Levent-Mardin
9	Denizli	Burdur, Denizli	Ziya Arkant-Yozgat
10	Isparta	Antalya, Isparta	Osman Şahinbaş-Edirne
11	Konya	Konya	Şevket Ödül-Kırklareli
12	Kastamonu	Zonguldak, Kastamonu	Şerefettin Karacan-Kars
13	Niğde	Kayseri, Niğde	Agâh Sırrı Levent-Aydın
14	Kırşehir	Yozgat, Kırşehir	Hilmi Çoruk-Kastamonu
15	Ankara	Ankara, Çankırı	Esat Uras-Amasya
16	Sinop	Samsun, Sinop	Hikmet Işık-Sivas
17	İçel	Seyhan, İçel	H. Reşit Tankut-Maraş
18	Amasya	Amasya, Çorum	Salim Altuğ
19	Sivas	Sivas, Tokat	Zihni Orhon-Kars
20	Gaziantep	Gaziantep, Hatay	Fahrettin Tiritioğlu-Balıkesir
21	Maraş	Malatya, Maraş	Mithat Aydın-Trabzon
22	Giresun	Trabzon, Giresun, Ordu	A. Hilmi Kolaç-Kayseri
23	Çoruh	Çoruh, Rize	Cemal Karamuğla-Muğla
24	Erzurum	Erzurum, Kars	Dr. Vehbi Demir-Ordu
25	Erzincan	Erzincan, Gümüşhane	Muzaffer Akpınar-Balıkesir

Kaynak: (BCA, 1940a).

Tablo 1'de ifade edildiği üzere 1935 yılında 23 vilayeti kapsayan müfettişlik bölgesi 1940 yılı ile birlikte 25'e yükseltilmiştir. Aynı zamanda teftiş bölgelerine başka vilayetlerin milletvekilleri müfettiş olarak tayin edilmiştir. Dolayısıyla parti tarafından objektif bir teftiş yapılması istendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yine aynı yılda teftiş bölgeleri tekrar dizayn edilmeden yaklaşık olarak iki ay öncesinde genel sekreterlik tarafından parti müfettişlerine "...bu işi yukarıda arz ettiğim hükümler dairesinde yalnız iki arkadaş yerine getirmiş ve raporlarını vermiştir. Diğer

müfettiş arkadaşlarında bu ahkâm dairesinde iki teftiş yaparak raporlarını vermeleri” şeklinde uyarı yapılmıştır (BCA, 1940b). Dolayısıyla CHP teftiş işini, intihap bölgesi raporlarını ve parti çalışma raporlarını oldukça ciddiye almıştır. Nitekim Kütahya da bu bölgelerden biridir.

1.1. Kütahya İdare Heyeti Raporları

İdare heyeti raporları partinin genel merkezinin belirlemiş olduğu sorulara yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu kapsamda idare heyeti raporlarında partiye kayıtlı üye sayısı, üye kayıtlarının tüzüğe uygunluğu, üye kaydı defterleri, teftişlerin yapılıp yapılmadığı, aza yardım paraları, bütçe ve hesap işleri, yönetim kurulları, yönetim kurul kararları, parti işleyişinde iş bölümü, ilçelerden rapor alınıp alınmadığı, yönetim kurulunda olanların eğitim seviyeleri, parti düşünüşünün dışında başka fikir akımlarının varlığı, irtica, halkevi, spor, neşriyatlar, hayırlı işler ve idare heyetinin yerel bürokrasi ile ilişkisine yönelik olarak sorulara cevap aranmıştır. Nitekim sorular değerlendirildiğinde aslında parti merkezi, idare heyetleri raporlarında bölgenin güncel siyasa ve sosyo-ekonomik yapısına yönelik olarak bütün gelişmelerden haberdar olmak istemiştir.

Cumhuriyet Arşivinden Kütahya bölgesi için 1936 yılından başlamak üzere veriler elde edilebilmektedir. Bu raporlardan ilki 1936 yılındaki parti il idare heyetinin çalışma raporlarıdır. Bu rapora göre ilk olarak, partiye kayıtlı üye sayısı 1936 yılının birinci 6 ayında merkez kazada 9670, Tavşanlı’da 4205, Gediz’de 4220, Simav’da 5570, Emet’te 4350 ve Uşak’ta 5529 olmak üzere toplam da 33544’tür. Bunun dışında üye kayıtları, üye kaydı defterleri, hesap işleri, yönetim kurulları, iş bölümleri ve parti çalışmalarına dair ilçelerden raporların toplanmasının tüzüğe uygun bir şekilde gerçekleştirildiği bildirilirken, Manisa Milletvekili tarafından bölgenin teftiş edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca yardım paralarının ehemmiyetsiz toplandığı, okuma yazma bilemeyenlerin bazı nahiye ve ocak teşkilatlarında yer aldığı, seçimlerde partinin kazanmasını engelleyecek şahısların ve hareketlerin olmadığı, irticayı destekleyecek kişi ve hareketlerin var olmadığı, Kütahya Vilayet gazetesinin parti fikirlerini yaymak için çalıştığı, sosyal hizmetler ve partinin arasındaki ilişkinin iyi işlediği ve son olarak da hükümet ile parti örgütünün uyum içerisinde çalıştığı vurgulanmıştır (BCA, 1940c). Dolayısıyla 1936 yılının ilk 6 ayı için hemen hemen bütün işlerin yolunda gittiği yönünde rapor sunulmuştur. Buradan ayrıca bölge müfettişinin Osman Erçin olduğu da anlaşılmaktadır. Erçin’in teftiş raporu da büyük oranda çalışma raporu ile uyum sağlamaktadır (BCA, 1940c).

1936 yılının ikinci 6 aylık raporunda ise üye sayısı 33436 olarak bildirilmiştir. Sayıdaki düşünün temel gerekçesi olarak bazı köylerin Bilecik’e bağlanması ve dolayısıyla burada kayıtlı olan üyelerin irtibatlarının Kütahya merkez ilçe ile kesilmiş olması olarak gösterilmiştir. Bunun dışında raporda dikkat çeken unsurlardan biri yardım parası konusudur. Merkezde %10, Tavşanlı’da %65, Emet’te %50, Gediz’de %37 oranında yardım parası toplanırken Uşak ve Simav da yardım parası toplanamamıştır. Aslında yardım paralarının toplanışı bir anlamda parti ve devlet bütünleşmesine işaret etmektedir. Nitekim devleti yöneten parti olarak CHP’nin böyle bir uygulama yapması ve dahi parti üyelerinin bağışları vermesi durumu ispat etmektedir. Fakat bu uygulamaya karşın bağış yapanların bu bağışlara gerçekten isteyerek katılım sağlayıp sağlamadıkları her zaman bir soru işareti olarak kalacaktır. Raporda cevap verilmiş olan diğer maddeler de ilk 6 aylık çalışma raporuyla benzerlik göstermektedir (BCA, 1940c).

1937 yılı için birinci 6 aylık çalışma raporunda ise en dikkat çekici unsur yine bazı nahiye ve ocak teşkilatlarında okuma-yazma bilemeyenlerin görevli olduğunun fakat bu durumun bir engel teşkil etmediğinin belirtilmiş olmasıdır (BCA, 1940c: Madde 11). Burada eleştiri yapılması gereken nokta ise görevleri hakkında detaylı bilgi verilmemiş olan kişilerin okuma yazma bilmeyip teşkilat içerisinde görev almış olmasıdır. Bunun dışında 1936 yılı raporu ile bu senenin ilk 6 aylık raporu üye kaydı dışında (1937’nin ilk 6 ayı için 33564) aynı olduğunu söylemek gerekir.

Arşivden tespit edilen diğer çalışma raporu 1939 yılına işaret etmektedir. 1939 yılındaki ilk 6 aylık raporda üye sayısının artışı dikkati çekmektedir. Genel toplamda büyük bir artış yaşanmasa da

Uşak (6814) ve Simav (6151) ilçeleri Gediz, Emet ve Tavşanlı ilçelerine nazaran üye kaydı sayısı bağlamında üstünlük sağlamıştır. Bununla birlikte Belediye bütçesinden 12497 Türk Lirası'nın spor kapsamında değerlendirilmek üzere ayrıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durumda bize yerel bürokrasilerinin de tamamen kontrol altına girdiğini ifade etmektedir. Ayrıca parti üyelerinden tahsil edilen bağışların yine ehemmiyetsiz bir şekilde toplandığı görülmektedir. Bu konudaki sorun yıllar geçse de bir türlü çözüme ulaştırılamamıştır. Bunun dışındaki diğer meselelere raporda büyük oranda olumlu yanıtlar verilmiştir (BCA, 1940c).

1939 yılının ikinci 6 aylık raporunda ise yine göze çarpan ilk unsur bağış meselesidir. Bağış oranları merkez ilçeden %10, Uşak'tan %8, Gediz'den %45, Emet'ten %2, Tavşanlı'dan %33 oranında toplanırken Simav'dan bağışların toplanması işine yeni başlanıldığı bildirilmiştir. İlginç olan nokta ise Uşak ve Simav'ın parti üye sayılarında diğer ilçelere göre artış yaşanmış olmasına rağmen bağış konusunda çok geri kalmasıdır. Nitekim Simav için teftiş yapıldığında "Simav kazamızın teftişinde bütçeleri varsa da ne varidat temini için çalışılmış.... vilayetçe kendilerine yapılan 100 lira yardımda bu defa Simav teşkilatımıza gönderilmiş ve derhal yeni faaliyete geçilmesi tavsiye olunmuştur" şeklinde teşkilatında bu konuda çalışmadığı ifade edilmiştir. Simav ilçesinin dışında parti idare heyetlerinin nizamnameye göre toplantılar yaptığı bildirilmiştir (BCA, 1940c). Bunun dışındaki maddelere büyük oranda olumlu cevaplar verilmiştir.

Takvimler 1940 yılını işaret ettiğinde dünyadaki konjonktürel gelişmelere de bağlı olarak raporların daha detaylı sunulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı koşullarında parti teşkilatı hakkında daha detaylı bilgi istenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak 1940 yılı üye sayısında bir artış yaşanmıştır. Bunun dışında dikkate değer unsurlardan biri de Simav ilçesinin eskiye nazaran daha disiplinli çalışmaya başlamasıdır. Nitekim parti üyelerinden bir önceki dönemde toplanan bağışlar hakkında muntazaman bir rapor sunulmamışken, bu yıl için %75 oranında bağış alındığı ifade edilmiştir (BCA, 1941). Ayrıca diğer maddelere de genel itibarıyla olumlu yanıtlar verilmiştir. Bu yılın ikinci 6 aylık çalışma raporunda ise ilk olarak aza sayısı dikkati çekmektedir. Nitekim aza sayısının 41433'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında yardım paraları yine ikinci altı aylık çalışma raporunun sorunlu olan konularından biridir. Raporda %25 oranında para toplandığını ve bu oranın artırılacağı belirtilmiştir (BCA, 1941).

1941 yılına gelindiğinde ise artık idare heyeti raporlarının bir önceki yıla göre daha teferruatlı olduğu anlaşılmaktadır. Parti azası içerisinde bulunanların eğitim seviyeleri bile daha detaylı olarak aktarılmıştır. Bu kapsamda parti aza sayısı 41759'dur. Bunlardan 73 kişi üniversite, 428 kişi lise, 4535 kişi ortaokul, 20290 kişi ilkokul mezunudur. Ayrıca okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 16433 olarak tespit edilmiştir. Buradan eğitim seviyesinin bir türlü yükseltilemediği ve aynı zamanda da halkevlerinin yeteri kadar randımanlı çalışmadığı anlaşılmaktadır. Halkın, halkevindeki okuma-yazma kurslarına ne kadar katıldığını veya bu konuda ne kadar istekli olduğunun tespiti yapılamamıştır. Dolayısıyla bu durumu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim raporda halkevinin binasının yetersiz olmasına karşın işlerini muntazam bir şekilde yürüttüğünden de söz edilmektedir (BCA, 1941). Dolayısıyla halk eğitimi II. Dünya Savaşı yılları Türkiye'sinde ve bölgesel olarak Kütahya'da da büyük bir sosyolojik problem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu senenin ikinci 6 aylık raporunda ise aza sayısı 42179'a yükselmiştir. Öğrenim bakımından üniversite ve lise mezunu sayıları değişmezken ortaokul mezunu 20 kişi ve ilkokul mezunu 400 kişi yeni aza olarak parti teşkilatına katılmıştır. Diğer meseleler ise bu senenin ilk 6 ayı ile hemen hemen aynıdır. Ayrıca 1942 yılında da eğitim seviyesi değişmemiştir. Hatta ilk 6 aylık raporda parti azasına yeni katılan 173 kişiden 130'unu okuma yazma bilmeyenler oluşturmaktadır (BCA, 1943).

Parti idare heyeti raporları günün şartlarına da bağlı olarak yalnız başına değerlendirilmeyecek kadar önemlidir. CHP'nin, idare heyetlerinden detaylı olarak istemiş olduğu raporlar sadece parti içi işleyişine yönelik olarak değil; siyasi, sosyal ve buna bağlı olarak devletin yürütmüş olduğu

ekonomi politikalarının toplumdaki karşılığını öğrenme çabalarının bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle raporlarının doğruluğunu anlayabilmek için müfettiş ve intihap bölgesi raporlarını da dikkatlice irdelemek gerekmektedir. Nitekim ülkeyi yöneten parti olarak CHP’de bu nedenden ötürü müfettiş ve intihap bölgesi raporlarını yetkili kıldığı Milletvekillerinden istemiştir.

1.2. Parti Müfettişi, İntihap Bölgesi Raporları ve Hizipleşme

Kütahya bölgesi bağlamında arşivden tespit edilebilen ilk parti müfettişi raporu Aydın Milletvekili ve Afyon Bölgesi Müfettişi Adanan Menderes’in teferruatlı bir biçimde ortaya koymuş olduğu 1940 tarihli rapordur. Menderes raporunda idare heyetleri ve çalışmaları, kongreler ve halkevi açısından detaylı bilgi vermiştir. Dolayısıyla rapordan vilayet idare heyeti ve kaza idare heyetleri hakkında şema çıkarmak mümkündür. Vilayet idare heyeti için, reis Memduh Ispartalıgil ve Belediye Başkanı Ethem Yücel’dir. Azalar arasında ise Emin Toktar, Şükrü Kutlu, Mehmet Çini, İsmet Gündüz, Bayan Naime ve Semiha Göksen bulunmaktadır.

İlk olarak vilayet idare heyeti ve azalarından bahseden Menderes, parti içerisindeki hizipleşmelere ve halkın yönetici kadro için sahip olduğu düşüncelere titizlikle değinmiştir. Bu kapsamda İdare heyeti reisi olan Memduh Ispartalıgil’in, babasından kalan serveti israf ettiği için parti işlerine koşturduğunu ve bu durumun halk arasında da bilindiğinden bahsettikten sonra “Hatta belediye başkanını düşürmek için her türlü faaliyetlerde bulunmaktadır. Vilayet reisliği için yeterli değildir” demektedir. Belediye başkanı Ethem Yücel’in ise parti işlerini suiistimal ettiği gibi belediye bünyesine kendi akrabalarını aldığını vurgulamaktadır. Rapor dikkatlice okunmaya devam edildiğinde azaların da kendi aralarında hizipleşme yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Emin Toktar belediye başkanıyla çatışırken aynı çatışma ortamını Ispartalıgil’in akrabası olması hasebiyle Bayan Naime de de görmek mümkündür. Aslında bütün idare heyeti ve azalarının çatışma ortamı neredeyse hepsinin vilayet reisi olmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Vilayet reisi olmak için Ethem Yücel, Selahattin Kutman (Halkevi başkanı), Memduh Ispartalıgil, Şükrü Kutlu ve Mehmet Çini mücadele etmişlerdir. Kutman’ın başkan olmaması için Yücel ve arkadaşları, Yücel’in başkan olmaması için Kutman ve arkadaşları çalışmalar yürütmüş ve neticesinde herkes için zararsız görülen Ispartalıgil başkan olmuştur. Dolayısıyla burada seçimlerden önce de aralarında bir hizipleşme olduğunu söylemeden geçmemek gerekir. Bunun dışında vilayet idare heyeti; parti aza sayısını arttırmak, parti prensiplerini yaymak, kendisine bağlı parti kademelerini teftiş, denetim ve idare etmek gibi asli vazifelerini yapmamıştır (BCA, 1940c). Teftiş raporu ile idare heyeti raporu bu noktada çelişmektedir. Çünkü idare heyeti sunmuş olduğu raporlarda neredeyse bütün parti işlerinin yolunda gittiğini belirtmiştir.

Kaza idare heyeti için de detaylı değerlendirmelerde bulunan Menderes, Kütahya merkez kaza idare heyetinin (son kongreden önce) Zihni Kutlu, Tecelli Kurter, Fuat Kara, Keylan Döğer, Ahmet Bayer, İzzet Işıklı ve İsmail Bobik’ten oluştuğunu, son kongrede ise Bayer, Işıklı ve Bobik’in heyete dâhil olmadığını bunların yerine emekli Binbaşı Nuri, Mehmet Özel ve Nuri Kara’nın seçildiğini belirtmiştir. Menderes’e göre bir binbaşının idare heyeti reisliğine seçilmesi çok önemlidir. Fakat bu kişinin aleyhinde propaganda yapılmıştır (1940c). Dolayısıyla Menderes’in sözlerinden merkez kazadaki idare heyetinin arasında da hizipleşme yaşandığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında merkez kaza idare heyeti köylerde kongreleri yapmamasının yanı sıra kongreleri yapılmış gibi göstermiştir.

Merkez kazanın dışında Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav ve Uşak kazaları için de değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bunlardan en dikkat çekicisi ise Tavşanlı kazasıdır. Nitekim Tavşanlı kazası idare heyeti başkanı Halil Benli için şaibeler mevcuttur. Bu şaibelere göre Benli, Milli Mücadele’de Yunanlıların işgali altında bulunan Bursa’ya kaçmış ve Yunanlılarla teşriki mesai etmiştir. Bu nedenle de halkın sevgi ve saygısını kazanmış değildir. Menderes’in tabiri ile “Buna rağmen paralı ve kurnaz bir adam olduğu için mazarını unutturabilmiş ve parti ve memleket işlerinde faal olarak yer almıştır” (BCA, 1940c). Tüm bu şaibelerden ötürü de Menderes, Benli’yi görevden almayı

uygun gördüğünü belirtmiştir. Fakat işin enteresan tarafı da ileriki süreçte Menderes, Demokrat Parti'den milletvekili seçilirken Benli de, Kütahya milletvekili Sadri Ertem'in 13.11.1943 tarihinde vefatı üzerine milletvekilliğine getirilmiştir (BCA, 1944). Bu kadar şaibeli olmasına karşın Benli'nin vekillik koltuğuna oturması her ne olursa olsun Benli açısından başarı olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında parti işleri de bu kaza için gelişi güzel halledilmiştir (BCA, 1940c).

Gediz kazasında ise işler Tavşanlı'nın tam aksi yönünde gelişmiştir. Burada parti teşkilatı halkın sevgi ve saygısını kazanmıştır. Bu durumu idare heyeti başkanı Süleyman Atay'ın başarısı olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat buna rağmen yine de Gediz, parti içi hizipleşmelere sahne olmuştur. Bu seferki hizipleşme kaymakam ve idare heyeti arasında gerçekleşmiştir. Bunun temel nedeni ise kaymakamın şehir kulübü açmak istemesinden kaynaklanmıştır. Halkevinin boşalacağı düşüncesiyle de idare heyeti arasında sürtüşmeler yaşanmış ve dolayısıyla aralarındaki hizipleşme derinleşmiştir. Bunun dışında parti idare heyeti diğerlerine nazaran daha faal olarak görev yapmıştır (BCA, 1940c).

Rapordan anlaşıldığına göre Emet, parti işlerinin yolunda gittiği kazalardan birisi olmuştur. Fakat buna rağmen son idare heyeti başkanı Halil Çoban, azadan Mustafa Oruç ve Ali Güreli tekrar seçilememişlerdir. Bunun dışında parti idare heyeti ile halk arasında sevgi bağı oluşurken kaza kongreleri de uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Simav kazasında ise parti işleri Emet'in tam aksi yönünde ilerlemiştir. Bu ilçede belediye başkanı, halkevi ve parti idare heyeti başkanlığı görevini yaklaşık on sene yürütmüş olan Sadık Ülkem hiçbir iş yapmamıştır. Hatta Menderes (1940c) aşağıdaki sözleri demekten kendini alıkoyamamıştır:

“...Simav da partinin durumu hiç iyi değildir. Hatta parti bile yoktur denilebilir. Ne dosya var ne toplantı. 1936'dan 1939'a kadar 4 toplantı yapılmış. Bunlar da reis seçimi için yapılan mecburi toplantılardır. Aza defteri var fakat ne tarih ne kayıt mevcut. Sadık Ülkem normal şartlarda cezalandırılmalı fakat on üç seneden beri burada görev yapmış olan valilere ne yapmalı. Bu yüzden son seçimde Eczacı Osman'ın (Artum) parti reisliğine ve Asım Simav'ın halkevi başkanlığına seçilmesini memnuniyetle karşıladım”.

Dolayısıyla bu ilçede işler o kadar gelişi güzel yapılmış ki partinin varlığından bile söz etmek mümkün değildir. Fakat buna rağmen Ülkem'in uzun süre seçilmesi de dikkat çekici bir unsurdur. Nitekim Benli gibi bu durumu da Ülkem'in şahsi başarısı olarak algılamak gerekir. Simav'ın yanı sıra Uşak ilçesinin durumu da pek farklı değildir. Bu ilçede de parti teşkilatına kendi kişisel hırsları için katılanlar mevcuttur. Özellikle heyete seçilen Mehmet Tekiş'in ticari hayatında yolsuzluk yaptığı yönünde şaibeler Menderes tarafından kaydedilmiştir (BCA, 1940c).

Menderes raporunda bütün hizipleşmeleri ve parti işlerini açık sözlülükle ifade edişinin ardından konuyu bir sonuca bağlamıştır. Bu kapsamda 1940 yılı için parti müfettişi raporunda ifade edilenlerle, idare heyeti raporlarının birbirini destekleyici olmadığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Menderes'in (1940c) ifade ettiğine göre parti mensuplarının, partinin ismini bile bilmediği anlaşılmaktadır:

“...Parti teşkilatımızın bu gün gösterdiği manzara parti prensipleri ve nizamnameden uzaktır... Köylerin %90'ında parti köy ocaklarının bir durağı yoktur. Köylerde partimizin izini gösterecek başka bir şey de yoktur. Köy Ocaklarının bu kadar silik kalmasının neticesinde köylerde faaliyet yapılmamıştır... Kütahya'nın Soluca köyüne gittim. Burada reise sordum (Hüseyin Cengiz) parti ile alakalı herhangi bir haber geldi mi diye hayır dedi. Partinin ismini sordum Fırka dedi. Partinin ismini sormama rağmen söyleyemedi”.

Menderes'in raporunu intihap dairesi raporları da desteklemektedir. Kütahya milletvekilleri Alaettin Tiritoğlu, Besim Atalay, Ali Süha Delilbaşı, Mustafa Bacak, Sadri Ertem ve Vedit Uzgören halkevi, sıhhat işleri, evkaf işleri, inhisarlar, adliye, posta ve telgraf merkezleri, tam teşkilatlı nahiye ve dilekler başlığı altında intihap dairesi raporlarını tamamlamışlardır. Bu raporda vekillerin "...parti ile halkın alakasını az bulduk. Bilhassa halkevi salonunda yaptığımız bir toplantıda toplanan vatandaşların yüzde doksanını memur, talebe teşkil ediyordu... Toplantının yirmi dört saat evvelden belli olmasına rağmen halkın gelmemesini oradaki parti teşkilatının noksanı ve halkla alakasızlığını ifade eder kanaatine vardık" sözleri durumu tam olarak ifade etmektedir (BCA, 1940c). Dolayısıyla idare heyeti raporlarının büyük kısmı bu yıl için yanıtıcı olarak düzenlenmiştir.

Cumhuriyet Arşivinden tespit edilebilen diğer rapor, Giresun milletvekili Kütahya bölgesi CHP müfettişi Hasan Vasıf Somyürek'in 1941 tarihli ikinci ve üçüncü umumi teftiş raporudur. Bu raporlarda Somyürek, Menderes'in raporuna göre daha az detay vermiş ve sadece parti genel sekreterliğinin cevap aradığı sorulara değinmiştir. Dolayısıyla Menderes kadar derinlemesine bir teftiş raporu hazırlamamıştır. Bu kapsamda vilayet idare heyeti ve azası hakkında bilgi vermeyen Somyürek Vilayet idare heyetinin halk nazarında sevildiğini, aralarında herhangi bir hizipleşme yaşanmadığı gibi parti nüfuzunu şahsi çıkarları için kullanan kimsenin olmadığını vurgulamıştır. Bununla birlikte parti fikirlerini yaymak için halkevinin fazladan enerji sarf ettiğini belirtmiş ve kongreler ile iç çalışmaların nizamnameye uygun olarak yapıldığını raporlaştırmıştır (BCA,1942). İlginç olan taraf ise kaza idare heyetleri için aynı görüşleri paylaşmamış olmasıdır. Somyürek merkez kaza için "parti prensiplerini vatandaşlara her vesile ve fırsatla usanmaksızın söyleme, anlatma ve yayma yolunda hiçbir çalışmada bulunmadıkları görülmüş ve bu yolda nizamnamemizin hükümlerine tevfikan ciddi mesaiye geçmeleri ehemmiyetle tavsiye dilmıştır" derken en net bir ifade ile merkez kaza teşkilatının çalışmalarında aksaklık olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında merkez kaza idare heyetindeki en büyük problem azaların toplantılara katılmamış olmasıdır. Bu durum da Somyürek tarafından çoğunun çiftçi olması nedenine bağlanmıştır (BCA,1942). Merkez kazanın dışında Tavşanlı, Emet, Gediz, Simav ve Uşak için çok önemli bir eksikliğin olmadığı raporda belirtilmiştir. Sadece Simav için toplantıların muntazam şekilde yapılmadığı ve bütün ilçeler için yardım paralarının toplanması konusu raporda gündeme alınmıştır.

Somyürek, Menderes'ten farklı olarak nahiye ve köyleri de teftiş etmiştir. Gitmiş olduğu yerler arasında Uşak'a bağlı Karahallı, Sivaslı, Banaz, Ulubey, Susuz Köyü, İslam Köy ve Gediz'e bağlı Şaphane nahiyesi bulunmaktadır. Dolayısıyla günümüzde Uşak'a bağlı olan her yeri neredeyse teftiş etmiştir. Bunlardan ilk olarak Şaphane'den bahseden Somyürek toplantıların yapılmadığını aيداتlar üzerinde yeteri kadar yoğunlaşmadığını ifade etmiştir. Diğer teftiş ettiği yerler açısından ise en dikkat çekici olanı Sivaslı nahiyesidir. Somyürek "*on paraları bile yoktur*" derken aslında partinin bu bölgede yeteri kadar aktif olmadığını ifade etmeye çalışmıştır. Bunun dışında Bulgaz köyünde parti ile ilgili hiçbir faaliyetin olmadığını belirtmiştir. Teftiş bölgesinde bulunan diğer yerler için ciddi bir sorun ifade edilmemiştir (BCA,1942).

Raporunu tamamlamasının ardından genel bir değerlendirmede bulunan Somyürek, aslında Kütahya bölgesinde parti işlerinin bir önceki teftişe nazaran daha düzgün ilerlediğini "...bu vilayette birinci teftiş esnasında nizamname ve talimatnamelerimiz hükümlerine intibak için yapılmış ikaz edici tavsiye ve ricaların tesirsiz kalmamış bulunduğu yedi ay sonra tekrar edilen bu ikinci teftişinde kendini hissettirmekte ve nispeten tekâmül eyleme yolunda yürünmekte olduğu kanaatini vermektedir" sözleri ile ifade etmiştir (BCA,1942). Bir yıl içerisinde Kütahya bölgesi merkez ve ilçelerdeki Menderes'in tespit etmiş olduğu sorunların hemen hemen hepsinin neredeyse çözülmüş olması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla burada iki tane sorunsal karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki; gerçekten sorunlar bu kadar kısa zamanda çözüldü mü? İkincisi ise

rapor gerçekleri yansıtmakta mıdır? Kısa zamanda bu kadar sorun çözülmüşse o dönem için Kütahya idare heyetlerinin çalışmalarının takdire şayan olduğunu söylemeden geçmemek gerekir.

Bölge müfettişinin 1941 yılına ait üçüncü teftiş raporunda ise ikinci raporuna nazaran pek bir şey değişmemiştir. Burada en çarpıcı olan nokta ise vilayet idare heyeti azaları arasında yer alan Belediye Başkanı Ethem Yücel, parti başkanı Selahattin Kutman ve Emin Toktar'ın sempati azlıklarının hala devam etmiş olduğunun ve bu duruma da Yücel ile Kutman arasında belediye başkanlığı için rekabet etmiş olduklarının neden olduğu raporda yer almasıdır (BCA, 1942). Nitekim Menderes'te raporunu yazarken bu kişiler arasında hizipleşmenin olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla bu kişilerin aralarındaki husumetin devam ettiği ve Kutman'ın parti başkanlığına yükselmesi ile iki grup arasındaki hizipleşmenin ivme kazandığı anlaşılmaktadır.

Kaza idare heyetleri için raporda merkez ve Tavşanlı kazası için sadece aza sayılarının artmaması tespit edilmiştir. Emet ilçesi için ise işler biraz karışıktır. Burada merkezdeki hizipleşmenin ve güç savaşının bir tezahürü olarak Toktar'ın müdahalesi ile Acemoğlu diye bilinen Ahmet Acar idare heyetine seçilmiştir. Rapordan iplik işi ile uğraştığı anlaşılan bu kişi, idare heyetinden ayrılmış ve yerine eski idare heyetinde bulunan Ömer Özdek getirilmiştir. Bunun yanı sıra dikkat çeken bir diğer husus ise Ahmet Benli adlı şahsın idare heyetine getirilmiş olmasıdır. Bu kişinin Halil Benli ile akraba olup olmadığı tespit edilmemiştir. Fakat akraba ise bu durumu Halil Benli'nin yeni bir başarısı olarak yorumlamak gerekir. Bununla birlikte Emet için de aza sayısının arttırılması raporlaştırılmıştır. Emet'in yanı sıra Gediz ve Uşak ilçeleri için de aza sayılarının arttırılması yönünde tavsiye verilirken Simav ilçesi için göze çarpan önemli bir gelişme Halkevinin tapusunun alınmış olmasıdır. Bunun dışında bütün ilçe ve nahiyeler için para toplanması bir sorun olarak devam etmiştir. Nitekim görülen usulsüzlüklerin düzeltilmesi için talimatta idare heyetlerine gönderilmiştir (BCA, 1942).

Bölge parti müfettişinin yanı sıra Kütahya milletvekillerinden Sadri Ertem, Alaettin Tiritöglü, ve Besim Atalay Eylül ayı için Meclisin tatil olmasından istifade ederek intihap bölgesini (Kütahya merkez, Tavşanlı, Emet, Gediz, Simav) dolaşarak raporlarını meydana getirmişlerdir. Bu rapor dikkatlice incelendiğinde II. Dünya Savaşı'nın meydana getirmiş olduğu olumsuzlukları Kütahya'da da görmek mümkündür. Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'na Türkiye dâhil olmamış fakat savaşa katılmış gibi bu süreçten ağır yaralarla çıkmıştır. Bu ağır yaraların asıl nedeni ise ekonomik alanda çıkan savaştan kaynaklanmaktadır. Bu süreçte ilk olarak Türkiye nüfusunun %10'a yakın bir kısmı silahaltına alınmıştır. Buna bağlı olarak üretim düşmüştür.

Örneğin 1939 yılında buğday üretimi yaklaşık dört milyon ton iken bu rakam 1945 yılına gelindiğinde yine yaklaşık olarak iki milyon tona düşmüştür (Boratav, 2006; 311). İkinci olarak ise savaş ortamı vurgunculuğu (ihtikâr) ortaya çıkarmış ve nihayetinde Türkiye iktisadiyatında yoksulluk ve açlık büyük bir sosyolojik problem olarak savaş süresince gündemde kalmıştır. Dolayısıyla savaş yılları boyunca ekonomik sıkıntıların Kütahya'da da kendini hissettirdiğini rapordan anlamak mümkündür.

Ertem, Tiritöglü ve Atalay intihap bölgesi raporunda buğday fiyatları, demir fiyatları ve pancar istasyonları hakkında malumat vermektedir. Raporda buğday fiyatları için "... ofisin satın aldığı buğdaylara verilen fiyatın bir miktar daha arttırılmasını karaborsaya karşı tedbir olarak ileri sürülmektedir" denilirken karaborsanın köylere kadar sirayet ettiği ve üreticinin elinden buğdayın düşük ücretlere alındığı anlaşılmaktadır. Bunun dışında asıl olarak demir ve pancar konusunda şikâyetler artmıştır. Köylünün ziraat alet ve edevatı için demir fiyatlarının artmasına paralel olarak yüksek miktarda harcama yapması gerekmiştir (BCA, 1942). Bununla birlikte pancar istasyonlarının Kütahya da yetersiz kalması hasebiyle şikâyetler yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla intihap bölgesi raporuna ekonomik meseleler bir iz düşüm bırakmıştır. Bölge milletvekilleri de sorun olarak karşılına çıkan meseleleri raporlaştırmıştır.

Arşivden tespit edilen diğer müfettiş raporları ise Somyürek'e ait beşinci umumi teftiş raporu ve Talat Simer ait 1948 tarihli raporlardır. Somyürek beşinci umumi teftiş raporunda (1942 yılı ikinci devre) dikkati çeken ilk husus Kutman ve Yücel'in arasındaki hizipleşmedir. Nitekim Somyürek aralarındaki hizipleşmeye yönelik olarak "... arasında devir devir kendini hissettiren sempati azlığı 27/6/1942 tarih ve 1/48324 sayılı emirleri veçhile bir partili olarak ve sevişerek el birliği yapmaları hususundaki tavsiyeye rağmen yine zevahiri kurtaracak derecede bulunmaktadır" demekten kendini alıkoyamamıştır (BCA, 1943). Yine de bu hizipleşmeye rağmen ikilinin Kütahya CHP'si için çalışmaları, aza sayılarını bir önceki yıla göre 1695 arttırarak bu sayıyı 43454'e ulaştırmalarından anlaşılmaktadır. Bunun dışında merkez kaza, Tavşanlı, Emet, Gediz, Şaphane ve Simav ilçelerinde idare heyetlerinde ciddi bir soruna rastlanmazken Uşak bu süreçte hizipleşmelerden ötürü idare heyeti olarak sıkıntıya düşmüştür. Bu hizipleşmenin de temel sebebi iktidar hırsı dolayısıyla daha fazla güç elde etmek için olmuştur. Somyürek'in (BCA, 1943) ifade edişine göre kişisel çıkarlar doğrultusunda idare heyetindeki kişiler resmen başka bir oluşum içerisine girmişlerdir:

" Parti idare heyetindeki teşkil eden azalar başta reis Hakkı Yılcı olmak üzere sırasıyla Orhan Kamil Kabalak, Mehmet Tiritoğlu, Hüsnü Akarcalı, Mehmet Kemal Tekeş, Mehmet Nacak, Tahsin Kırhallı... son belediye seçimine müteakip aralarında meclis reisi intihabı münasebeti ile 27/10/1942 tarihinden ibtidar eylemek üzere devam edegelen anlaşmazlıklar neticesi Hüsnü Akarcalı, Mehmet Kemal Tekeş, Mehmet Nacak, Tahsin Kırhallı'nın parti idare heyetini terk ile ayrı bir idare heyeti teşkili gibi harekete yeltenmeleri...".

Bu nedenle de parti işleri sekteye uğramıştır. Aralarındaki husumet dolayısıyla parti işleri yavaşlamış ve bu durum nahiyelere de sirayet etmiştir. Giresun mebusu raporunda Uşağa bağlı Karahallı nahiyesi için "dokumacılığı ile tanınmış bu nahiyede... belli başlı hiçbir iş yapmadıkları görülmüş" demektedir (BCA, 1943). Dolayısıyla Uşak merkez idare heyeti arasında yaşanan sürtüşmelerden ötürü parti işleri sekteye uğramıştır.

Dönemin intihap bölgesi raporlarına bakıldığında ise Alaettin Tiritoğlu, Ali Süha Delilbaşı, Vedit Uzgören, Sadri Ertem ve Aşir Atlı 1942 yılının Eylül ayında yapmış oldukları tetkiklerde asıl olarak yine ekonomik ve siyasi meseleler üzerinde durmuşlardır. Raporda siyasi bağlamda ülkenin savaşa katılmamasından Kütahya halkının memnun olduğunu iç ve dış politika başlıklarında "İntihap dairemiz halkı istisnasız hükümetimizin milli birliğe dayanan ve memleket harp dışı siyasetinden şükranla bahsetmektedir..." diyerek ifade etmişlerdir. Fakat savaşın ortaya çıkarmış olduğu ekonomik durumdan yine şikâyet edilmiştir. Bir önceki intihap bölgesi raporundaki ekonomik meselelere ek olarak bu sefer petrolden de şikâyetler gelmeye başlamıştır (BCA, 1943). Dolayısıyla milletvekilleri bu raporda da parti işleyişinin yanı sıra halkın dertleri ile meşgul olup bu sıkıntıları dile getirmişlerdir.

Takvimler 1948 yılını işaret ettiğinde artık dünyadaki siyasi konjonktüre bağlı olarak Türkiye'deki iç siyasa da değişim göstermiştir. II. Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla birlikte iki kutuplu (kapitalist, sosyalist) dünyada Türkiye, bazı mecburiyetlerden ötürü kapitalist bloğun yanında yer almak durumunda kalmıştır. Toplanan konferanslarda Sovyetler Birliği'nin, Türkiye üzerindeki emellerini açıkça dışa vurması Türkiye'yi batı bloğunun yanına yer almaya sevk etmiştir (Köse, 2015). Batı bloğunda yer alabilmek için ise her açıdan liberal politikaların uygulanması gerekmektedir.

Dolayısıyla 1945 yılı itibari ile Türkiye'de siyaset liberalleşirken, ekonomik açıdan liberalleşmenin önündeki en büyük engel olan devlet kapitalizmi/devletçilik 1950 yılına kadar yavaş yavaş tasfiye edilmiştir. Böyle bir değişimin neticesinde raporlar da değişime ayak uydurmuş ve genel itibariyle karşı partilerin durumları da raporlarda yer almaya başlamıştır.

Bursa Milletvekili CHP Afyon bölgesi müfettişi Simer'in raporunda da karşı partilerin vaziyetlerini görmek mümkündür. Raporda diğer partilere ilişkin bilgiler de verilmektedir. Örneğin “partimizin bu ilde en küçük bir gazetesi yoktur. Gerçi karşı partilerin durumu da bu şekilde olmakla beraber...” şeklindeki sözleriyle Simer, neşriyat konusunda bile karşılaştırma yapmıştır. Bununla birlikte parti içi işleyişin ve bunun halka yansımalarının hiç de iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Raporda 1946 seçimlerinden sonra parti içi hizipleşmenin derinleştiği vurgulanmaktadır.

“Geçen 1946 milletvekili seçimi esnasında vali Tefik Hadi'nin aleyhimize yaptığı iddia olunan müdahale ve mazbata tahriratının hakikati bilinmemekle beraber, hadisenin Alaettin Tiritöglü arkadaşımızın ruhunda yaptığı kötü tesir ve yine bu işte yardımcılık ve düzenbazlık ettiği söylenen, hala iş başında bulunan arkadaşlar hakkında hasıl olan fena intiba ve kanaat bütün bu geçimsizlik ve dirliksizliklerin husulünde daimi kaynak olmaktadır” (BCA, 1948).

İsimler değişse de kişisel hırslar değişmediği için hizipleşmelerin de yine daha fazla güç kazanmak uğruna derinleştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hizipleşmenin sonucu olarak parti işleri de bu tarihte daha fazla gerilemeye başlamıştır.

Simer'in raporunda dikkat çeken bir başka unsur ise diğer partilerin Kütahya bölgesindeki durumudur. İlk olarak Demokrat Parti'den bahseden Simer, Kütahya bölgesindeki en önemli rakiplerinin DP olduğunu belirtmesinin ardından bu partinin Uşak'ta Millet Partisi ile derin bir çekişme yaşadığını ifade etmiştir. Bunun dışında Millet Partisi için ise Kütahya il merkezinde henüz yeni kurulacağını vurgulamıştır (BCA, 1948). Ayrıca parti idare heyetinden de bahseden Bursa milletvekili il idare heyetinde bulunan kişilerin aralarındaki kırgınlığın devam ettiğini “Bölgeye gittiğim ve Kütahya'da kaldığım günler içinde daima muhtelif tezahürlerine de bizzat şahit olduğum bu müteakib ilçe yaralarının Kütahya merkezimizde daimi bir huzursuzluğun için için kaynayacağına inanıyorum” şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir (BCA, 1948). Bununla birlikte merkez ilçe, Tavşanlı, Emet, Gediz, Simav, Uşak ve yeni kurulan Altıntaş ilçesi hakkında parti işleyişine yönelik olarak bilgi veren müfettiş hemen hemen her yerde ayrı sorunlar tespit etmiştir. Bu sorunlardan en önemlisi ise Simav'a bağlı Dağardı bucağındaki yol meselesidir. Müfettişin ifade ettiğine göre ilçe merkezine 60, en yakın demir yolu istasyonuna ise 20 kilometre mesafe vardır. Dolayısıyla ulaşım çok güç gerçekleşmektedir. Bunun dışında diğer ilçelerin hemen hemen hepsinde hizipleşmelerin olduğu belirtilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus ise o dönem için milletvekili olan Halil Benli'nin kardeşi Rıza Benli'nin Tavşanlı idare kurulunun başına geçmesidir (BCA, 1948). Nitekim bundan ötürü de sıkıntılar yaşanmıştır. Fakat yine de durumu Benli'nin yeni başarısı olarak yorumlamak germektedir. Nitekim bütün raporlar değerlendirildiğinde Kütahya için Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminin yaşanan hizipleşmeler ekseninde tam başarılı olduğu söylenemez. Dolayısıyla 1950 yılında iktidarını devreden CHP'nin iktidarı devretmesinin nedenlerinden birinin de kişisel hırslar ve bu kapsamda yaşanan çatışmalar olduğunu söylemek gerekir.⁶

2. Sonuç

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti zemininde Milli Mücadelenin zaferle sonuçlandırılmasından ardından cemiyet, Mustafa Kemal Paşa tarafından Halk Fırkasına

⁶ 1950 seçimlerinde Kütahya bölgesinde CHP %39.1 oy alırken buna karşılık DP oyların %49'una sahip olmuştur. Bu bağlamda CHP 1, DP ise 9 Milletvekili çıkarabilmiştir. Aslında CHP'nin Kütahya'da kaybedeceği 1946 seçimlerinde belli olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz koşullar, CHP idarecilerinin kendi aralarındaki hizipleşmeleri ve dahi partinin uzun yıllar iktidar olmasının akabindeki yıpranmışlığı 1946 seçimlerine de etki etmiştir. Kütahya'da 1946 seçimlerinde CHP 3, DP ise 7 Milletvekili çıkarmıştır. Hatta Ispartalığil ve Özdek DP'den Milletvekili seçilmişlerdir. Dolayısıyla hizipleşmeler neticesinde CHP'den ayrılmaların olduğu anlaşılmaktadır. Seçim sonuçları için bkz. (Göktürk, 2013: 255-256).

dönüştürülmüş ve akabinde isminin başına Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir. Böylelikle 1950 yılına kadar ülkeyi yöneten ve Türk siyasi tarihine bir iz düşüm bırakmış olan parti hayat bulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve dahi hem devletin hem de halkın dönüşümünü sağlayacak olan devrimlerin birçoğu yönetici kadro eli ile 1930 yılına kadar Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla 1930 yılına kadar sosyolojik dönüşümün ve modern devletin inşa sürecinin sağlam bir zemin üzerinde şekillendiği düşünülmüştür. Aslında bu yanlış 1929 yılında ekonomik sahada çıkan yangın ile birlikte gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim Wall Street borsasındaki heyelan yeni kurulmuş ve ekonomik yapılanmasını liberal politikalar çerçevesinde geliştirmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nde bütün taşları yerinden oynatmıştır. Dolayısıyla dış siyasette yaşanan ekonomik yıkım iç politikaları derinden etkilemiştir. Bu krizi aşabilmek için ise iki tane çözüm önerisi getirilmiştir; *plüralist rejim ve devletçilik/devlet kapitalizmi*.

Aslında plüralist rejim denemesi Cumhuriyet dönemi için SCF ile hayat bulmuş bir kavram değildir. Cumhuriyet'in ilanının ardından Milli Mücadele kahramanlarının devrimlerin yapılışı ve yöntemi açısından aralarındaki hizipleşmenin bir tezahürü olarak TpCF'nin doğuşu ile gerçekleşmiştir. Fakat bilindiği üzere Şeyh Sait isyanı ve akabinde Takrir-i Sükûn dönemi ile birlikte devrimlerin hızlıca yapılabilmesi için erken Cumhuriyet döneminde primitif bir istibdat dönemi SCF deneyimine kadar sürmüştür. Hem siyasal iklimin hem de içinde bulunulan ekonomik krizden çıkışın sağlanabilmesi için bizzat Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından Fethi Bey'e tarihe güdümlü muhalefet olarak iz düşüm bırakmış olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurdurulmuştur. Kuruluşunun ardından bir müddet sonra partinin kendisini iktidar adayı olarak tanımlaması ve dahi tıpkı TpCF'de olduğu gibi devrim karşıtlarının SCF çatısı altında birleşmeleri partinin sonunu hızlandırmıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin henüz çoğulcu bir demokratik rejime hazır olmadığı SCF ile birlikte anlaşılmıştır.

SCF deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra devrimlerin halk tabanına inmediğinin anlaşılmasıyla soruna çözüm arayışları hızlanmıştır. Bu konuda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 3. Kurultayında *evraka* haykırıları kurultaya katılanların kulaklarını çınlatmıştır. Nitekim hem partinin ideolojisi (Kemalizm) hem de ekonomik krizden çıkış yöntemi (devlet kapitalizmi/devletçilik) kabul edilmiştir. Bu kurultayda aslında bir taş ile üç kuş vurulmuştur; Kemalizm, devlet kapitalizmi ve parti devlet bütünleşmesi.

3. Kurultayın ortaya çıkarmış olduğu en önemli sonuçlardan biri de parti devlet bütünleşmesinin bundan sonraki süreçte hız kazanacak olmasıdır. Bu kurultay ile birlikte ortaya çıkan nizamname de intihap bölgelerinin tetkik edilmesi kararı alınmıştır. Dolayısıyla artık rapor sistemi CHF tarafından işler kılınmıştır. Bunu yapmalarının temel nedeni ise siyasal, ekonomik ve sosyolojik olarak ulaşılmak istenen hedefe (muasır medeniyetler/modern devlet) giden yolda yönetici kadro eli ile alınmış olan kararların işlerliğini ölçmektir. Yani her konuda fikir sahibi olunmak istenilmesinden kaynaklanmaktadır. Parti idare heyeti, müfettiş ve intihap bölgesi raporlarını bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

Kütahya, rapor sistemine dâhil edilmiş olan vilayetler arasında yer almaktadır. 1930 sonrasında parti idare heyeti raporları etkinleştirilirken müfettişlik bölgelerinin dizaynı ile birlikte intihap bölgesi raporları da dikkate alınarak hem parti içi işleyiş hem de bölge halkının durumu adeta üçlü bir kontrol mekanizmasıyla birlikte denetlenmiştir. Arşivden tespit edilen belgelere göre bu kapsamda başlangıcından itibaren Kütahya'da parti içi yönetim kurullarında hizipleşmeler derinleşerek yıllar geçtikçe kendisini hissettirmiştir. Bu durum ise bölge de hem parti işlerini çıkmaza sokmuş hem de halktan gelen taleplerin bir müddet ötelenmesine sebebiyet vermiştir. İdare heyetleri içerisinde yaşanan bu hizipleşmelerin temelinde ise kişisel hırslar yani her zaman daha fazla güç elde etme isteği olmuştur. Bununla birlikte idare heyetlerinin hazırlamış olduğu raporların büyük oranda gerçeği yansıtmadığını söylemeden geçmemek gerekir. Bütün müfettiş

raporları ve bunu destekleyen intihap bölgesi raporları, bu duruma işaret etmektedir. Nitekim raporların yazılmasından itibaren Kütahya bölgesindeki kişilerin çoğunun kendi kişisel çıkarları doğrultusunda partiyi kullandığı ve dolayısıyla halkın dileklerine kulak asmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili rejime geçilmesinin ardından 1950 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarı Demokrat Parti'ye devredişinin altında sadece uzun yıllar boyu iktidarda kalmak ve buna bağlı olarak yaşanan bütün olumsuzluklardan sorumlu olarak yıpranmışlık değil, parti içerisindeki hizipleşmelere bağlı olarak halkın dikkate alınmaması da yatmaktadır. Kütahya da bu durum için en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (22.08.1940a). *CHP teftiş bölgelerini gösteren cetvelin gönderildiği*. 490.1.0.0/5.23.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (08.06.1940b). *Müfettişlerin, CHP Teftiş Talimatnamesine göre teftiş yapmaları*. 490.1.0.0/5.22.19.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (02.02.1940c). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/680.302.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (21.07.1941). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/680.303.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (10.03.1943). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/681.305.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (16.02.1942). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/681.304.1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (19.04.1944). *Kütahya milletvekili Sadri Ertem'in vefatı üzerine yerine Halil Benli'nin seçilmesi*. 30-10-0-0/ 76-505-5.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (02.12.1948). *Kütahya ilinin teftiş ve çalışma raporları*. 490.1.0.0/681.308.1.

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

- (17 Kasım 1930). Serbest Fırka dağıldı. İstanbul: *Cumhuriyet*.
- Ağaoğlu, A. (2011). *Serbest Fırka hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atatürk Araştırma Merkezi. (2016). *Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri IV*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (2015). *Nutuk*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atay, F. R. (17 Ağustos 1930). Yeni fırka doğarken. Ankara: *Hâkimiyet-i Milliye*.
- Avcioğlu, D. (1968). *Türkiye'nin düzeni (dün-bugün-yarın)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aybars, E. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi I*. İzmir: Zeus Kitabevi.
- Bila, H. (2008). *CHP 1919-2009*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de devletçilik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- C.H.F. Nizamnamesi ve Programı*. (1931). Ankara: TBMM Matbaası.
- C.H.F. üçüncü büyük kongre zabıtları 10-18 Mayıs 1931*. (1931). İstanbul: Devlet Matbaası.

- Cebesoy, A. F. (2010). *Milli Mücadele hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cem, İ. (2010). *Türkiye 'de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cumhuriyet Halk Partisi. (1938). *On Beşinci Yıl Kitabı*. Ankara: Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları.
- Çeçen, A. (1990). *Atatürk'ün kültür kurumu halkevleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Demirel, A. (2003). *Birinci mecliste muhalefet ikinci grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, K. (2014). *Emlak ve Eytam bankası*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Göktürk, G. (2013). Kütahya'da 1946-1960 yılları arasında milletvekilliği genel seçimlerinin analizi ve siyasal yapı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 253-266.
- Gül, M. (1989). *Atatürk döneminde Türkiye'nin sanayileşme politikası (1923-1938)*. [Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Gülcan, Y. (2001). *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*. İstanbul: Alfa Basımevi.
- Kabacalı, A. (2007). *Tanzimat'tan 12 Marta Türkiye'de siyasal cinayetler*. İstanbul: Gürer Yayınları.
- Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi kanunları ve Türkiye'de sanayileşmeye etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 65-79.
- Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası tarihi*. İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (1995). Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı. *OTAM*, 6(6), 195-210.
- Kongar, E. (2001). *21. yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köse, İ. (2015). Yalta ve Potsdam konferansları: Sovyetler Birliği'nin Türk boğazlarında egemenlik paylaşım talepleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10(19), 241-276.
- Mardin, Ş. (2014). *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metinsoy, M. (2006). Erken Cumhuriyet döneminde mebusların intihap dairesi ve teftiş bölgesi raporları. *Tarih ve Toplum*, 3, 103-169.
- Mumcu, A. (1982). *Tarih açısından Türk devriminin temelleri ve gelişimi*. İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi.
- Ökçün, A. G. (1975). Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30, 25-44.
- Semiz, Y. & Akandere, O. (2001). 1929 Ekonomi Buhranı ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 301-313.
- Toprak, Z. (1995). *Milli iktisat- milli burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyetinde tek parti yönetiminin kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurtları.
- Uyar, H. (1999). *Tek parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Yetkin, Ç. (1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası olayı*. İstanbul: Karacan Yayınları.
- Yücel, S. (2006). *Türkiye'nin siyasal partileri (1859-2006)*. İstanbul: Alfa Yayınevi.